



# HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 10 Issue 2, p. 113-127, March 2018

DOI No: 10.9737/hist.2018.586

## Roma'nın Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu'daki Yapı Politikası *The Building Policy of Rome in Anatolia during the Republican Period*

Dr. Mehmet OKTAN  
(ORCID: 0000-0003-2968-8497)  
Akdeniz Üniversitesi - Antalya

**Öz:** Günümüzde olduğu üzere antik kentlerin gelişmişlik düzeylerinin ve nüfus potansiyellerinin saptanabilmesindeki en önemli etmen, yerleşimlerdeki mimari yapıların miktarı, türü ve niteliğidir. Anadolu'daki antik yerleşimlerdeki mevcut kalıntıların büyük bölümü, Anadolu'da uzun bir süre varlığını koruyan Roma ve sonrası dönemlere aittir. Buna karşın Roma idaresi bütçesinden Anadolu'da inşa ettirilen veya inşası teşvik edilip desteklenen yapıların sayısı oldukça azdır. Roma idaresinin Anadolu'da varlığını resmileştirdiği MÖ 129 ile MÖ 31 yılları arasındaki Cumhuriyet Dönemi'nde ise neredeyse yok denecek gibidir. Kentlere belli durumlarda yapılan bu tür katkılar Cumhuriyet Dönemi'nde antik yazarların anlatımlarından, Principatus Dönemi'nde ise çoğunlukla epigrafik belgelerden öğrenilmektedir. Bu çalışmada Augustus vasıtasıyla Principatus Dönemi'nin başlatılmasına kadar geçen yaklaşık yüz yıllık sürede Roma'nın kentlerde yapımına katkıda bulunduğu yapılar ve dolaylı olarak yaptığı mali yardımlar yoluyla kentlerin gelişmesine katkı sağlayabilecek haklar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda savaş sırasında imperium yetkisine sahip Romalı komutanlar, barış zamanında ise eyalet valileri tarafından Anadolu'daki yerleşimlere yapılan mali katkı örnekleri ve yapı inşasına veya onarımına yönelik eylemler doğrultusunda Roma'nın buradaki yerleşimlere olan bakışı açısı ele alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Roma, Cumhuriyet Dönemi, Yapı Politikası

**Abstract:** Today the most important factor in determining the level of development and population of ancient cities is the amount, type and quality of the architectural structures of these settlements. Most of the existing remains in the ancient settlements in Anatolia date from the Roman period, and from later periods. However, the number of buildings constructed or supported in Anatolia by the budget of the Roman administration is very few. It almost disappears in the Republican period between the years 129 when the Roman administration formalized its presence in Anatolia and 31 B.C. These types of contributions made to certain cities are known from the writings of ancient authors in the Republican Period, and mostly from epigraphic evidence from the period of the Principatus. In this study, about a hundred years passed before the beginning of the Principatus Period through Augustus, the building activities supported by Rome in the cities and the rights that could contribute to the development of cities by way of indirect financial assistance are assessed. In this context, in the light of the examples of the financial contributions made to the settlements and in the light of the building construction or restoration that was made in Anatolia by Roman commanders who had imperium authority during the war and, in time of peace by the provincial governors, the viewpoint from Rome of these Anatolian settlements is assessed.

**Keywords:** Roma, Republican Period, Building Policy



Volume 10  
Issue 2  
March  
2018

Pergamon Krallığı'nın son kral Attalos III tarafından MÖ 133 yılında Roma'ya miras bırakılmasından<sup>1</sup> hemen sonra Roma'nın burada öncelik verdiği girişim kraliyet hazinesinin derhal Roma'ya taşınması olmuştur.<sup>2</sup> Bu girişim hazinenin isyancılar tarafından ele geçirilmesi durumunda onların daha fazla güç kazanabilmelerini önlemeye yönelik bir önlem gibi görünebilir. Buna karşın, Roma'nın bu eylemdeki temel düşüncesi kendi himayelerine geçen yönetimlerin öz kaynaklarını öncelikle kendilerinin gelişim ve çıkarları doğrultusunda kullanma yönündedir. Nitekim krallığın Roma'ya miras bırakılmasına karşı koyan Aristonikos önderliğinde dört yıl kadar devam eden isyan sırasında, bölgedeki yerleşim alanlarında bulunan birçok yapının yakılıp yıkılması ve kentlerin gelir kaynaklarının büyük ölçüde talan edilmesi kaçınılmazdır. Buna karşın isyanın bastırılmasından sonra yeni eyaleti oluşturmak amacıyla bölgeye gelen *decem legati* heyetinin ve bu heyete başkanlık eden M. Aquillius'un kentlerin hasarlarının karşılanmasına veya zarar gören yapıların onartılmasına yönelik bir düzenleme yaptığına dair hiçbir veri ya da aktarım bilinmemektedir. M. Aquillius görevi esnasında sadece bölgede ihtiyaca yönelik yollar inşa ettirmiş veya mevcut yolları onartmıştır. Onun bu inşa ve onarım faaliyetleri, muhtemelen yeterince hızlı hareket edilememesi nedeniyle isyanın dört yıl gibi uzun bir süre bastırılmamasının bir sonucu olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak, eyalet halkının ihtiyaçlarını gidermekten çok, olası yeni bir isyan veya savaş durumunda Roma lejyonlarının hareketlerini kolaylaştırmaya ve hızlandırmaya yönelik olan bu girişim, Roma'nın bundan sonra Anadolu'da yürüttüğü faaliyetlerin ve gerçekleştireceği yatırımların özünü oluşturmuştur.

Herhangi bir veri olmamakla birlikte, Roma yönetiminin yeni eyalette yürüttüğü yol çalışmalarına ek olarak, kentlerin kayıplarını gidermeye yönelik yapabileceği en olası düzenleme, kendi yanlarında yer aldıkları gerekçesiyle isyan sırasında zarar gören bazı yerleşimleri bir süreliğine vergiden muaf tutmaktır. Bir diğer olası teşebbüs ise, kentlerin kayıplarını belli bir ölçüde telafi edebilmeleri amacıyla kendilerine yeni gelir kalemleri oluşturmalarını sağlamaya yarayacak ölçüde egemenlik alanlarını genişletmektir. Ancak her iki durumda da, Roma görünüşe göre kendi bütçesinden hiçbir harcama yapmamıştır. Ayrıca bütün kentlerin kayıplarını gidermeye yönelik bir girişimde bulunmak yerine, sadece yandaş kentlerin zararlarını hafifletmeyi sağlayacak bir politika izlemiştir. Muhtemelen, hem Roma'nın yandaş kentlerinin ödeme yapamamasından kaynaklanan vergi kaybı hem de bu yandaş yerleşimlere çok cüzi düzeyde ve dolaylı yünden yapılan maddi destekler kendilerine karşı isyan eden Aristonikos'un yanında yer alan yerleşimlerin öz kaynaklarından telafi edilmiş olmalıdır. Zira Roma'nın, en azından Anadolu'da, eyaletlerde topladığı vergilerin veya ilgili bir bölgeden elde ettiği kaynakların belli bir kısmını söz konusu bölgedeki yerleşimlerin ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla ayırdığına veya bu yerleşimleri kendi bütçesinden oluşturduğu bir ödenekle desteklediğine dair bir tutumu bilinmemektedir.

Pergamon Krallığı topraklarında oluşturulan Asia Eyaleti'nde Roma idaresi adına vergi toplayan mültezimlerin kentlerden ağır vergiler talep etmeleri ve Romalı idarecilerin görevleri sırasında kentleri yıpratıcı derecede varan keyfi uygulamalarda bulunması, hem Roma hem de yönetimi altındaki kentler için çok yıkıcı sonuçları beraberinde getirmiştir. Ağır yükümlülüklerden bunalan kentler MÖ 89 yılında Roma yönetimine karşı büyük bir askeri

<sup>1</sup> Sall. *hist.* 4. 67; Liv. *perioch.* 58. 4; 59. 3; Strab. 13. 4. 2; Plut. *Tib. Gracch.* 14. 1; Val. Max. 5. 2 *ext.* 3; Plin. *nat.* 33. 148; App. *civ.* 5. 4.

<sup>2</sup> Bu olay kraliyet soyundan geldiği gerekçesiyle krallığa aday olan ve büyük bir destek bulan Aristonikos'un mağlup edilmesinden sonra Marcus Perperna tarafından gerçekleştirilmiştir. Hatta Tiberius Gracchus'un Roma halkına dağıtılmasını talep ettiği (Plut. *Tib. Gracch.* 14. 1) hazinenin taşınması masraflarının bile eyalet halkının üzerine yüklenmiş olduğu belirtilmektedir. Konu üzerine bkz. David Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ, I-II*, Princeton 1950, s. 153.

harekâta girişen ve devamında çok sayıda Romalıyı öldüren Pontos kralı Mithradates VI, Asia Eyaleti'ne ulaştığında onu büyük bir coşkuyla karşılamışlardır. Burada dikkat çeken unsur, Roma idaresinin ağır yükümlülüklerine maruz kalan kentlerin çoğunluğunun kralın gelişinden memnuniyet duyarak ona kapılarını açıp onun yanında yer alırken,<sup>3</sup> Roma idaresinin aşırılıklarını yaşamayan kentlerin krala karşı direniş göstermiş olmalarıdır.<sup>4</sup> Nihayetinde Anadolu'nun en zengin kentleri arasında yer alan pek çok yerleşim bu süreçte, yanında saf tuttuğu tarafın savaştaki mevcut üstünlüğüne göre ya Mithradates ya da Romalı idareciler tarafından önemli düzeyde tahrip edilmişler<sup>5</sup> ve etkisini uzunca bir süre devam ettiren talan hareketlerine maruz kalmışlardır.

Savaşın komutasına atandıktan sonra, MÖ 87 yılında Anadolu'ya geçerek kralın kuvvetlerine karşı büyük savaşlar gerçekleştiren Sulla MÖ 85 yılında kralı mağlup etmiştir. Kendisinin yürüttüğü bu büyük savaş sırasında Roma'daki siyasi koşulların kendi aleyhine gelişmesine bağlı olarak, mevcut konumunu kaybetmek istemeyen Sulla kralla yaptığı sözlü Dardanos Antlaşması sonrasında bir süre daha Anadolu'da kalmış ve MÖ 84 yılı baharı dolaylarında Roma'ya geri dönmüştür. Savaş sonrasında Anadolu'da geçirdiği bu süre zarfında, hem kendi egemenlikleri altındaki Asia Eyaleti içerisinde yer alan tüm kentleri hem de kendi idareleri altında olmamakla birlikte ilgi alanları içerisinde yer alan yönetimleri ve yerleşimleri ilgilendiren bazı düzenlemeler yapmıştır. Bunu belirleyen temel etmen ise, söz konusu kentlerin veya yönetimlerin bu savaş sırasında nasıl bir tutum takındıkları olmuştur. Böylelikle kralla işbirliği yapan veya ona direniş göstermeyen kentler ağır yükümlülükler altında bırakılmış ve görünüşe göre yine bu kentler kendisine yandaş oldukları için zarar gören kentlerin ödeyeceği vergileri de karşılamak zorunda bırakılmışlardır.<sup>6</sup> Talan faaliyetleri sonucunda fakirleştikleri ve ayrıca gelir sağlayabilecek kaynakları da tamamen zarar gördüğü için kendilerinden talep edilen yüksek vergi veya ceza meblağlarını ödeyebilecek durumda olmayan bazı büyük kentler ise, kendi önemli yapılarını ipotek göstererek Romalı tefecilerden yüksek faizle borç almışlardır.<sup>7</sup> Buna karşın yüksek miktarlarda aldıkları borçların faizini dahi ödeyemediklerinden dolayı, bu borçlar daha da yüksek rakamlara ulaşmıştır.<sup>8</sup> Böylelikle kentler ipotek olarak sundukları yapılarını kaybetmişler ve bazı kent ahalileri kendi kamusal yapılarını bile belirli bir ücret karşılığında kullanmak zorunda kalmışlardır.<sup>9</sup> Bu durum Roma yönetiminin belirtilen dönemde kendi egemenliği altında bulunan eyalet kentlerinde bir yapı

<sup>3</sup>Bu kentlerinin önemlileri arasında Ephesos, Pergamon, Mytilene, Kolophon, Tralleis, Miletos, Erythrai, Laodikeia, Sardeis ve bir ölçüde Smyrna bulunmaktadır. Konu üzerine bkz. Oros. *hist.* 6. 2. 8. Kentlerin savaş sırasındaki tutumu üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Arslan, *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul 2007, s. 152 vdd.

<sup>4</sup>Ilion, Aleksandria Troas, Kyzikos, Aphrodisias, Nysa, Magnesia, Apollonia, Tabai, Keramos ve Stratonikeia bu kentlere örnek gösterilebilir. Konu üzerine ayrıca bkz. Magie, *age*, s. 234 vd.

<sup>5</sup>Asia Eyaleti kentleri sırasıyla MÖ 88-84, 74-63 ve 49-31 yılları arasında önemli düzeyde mali zarara uğramışlar ve birçok kez talan edilmişlerdir. Bithynia kentleri de özellikle MÖ 88-84 ve 74-63 yılları arasında yaşanan savaşlar nedeniyle büyük bir talan hareketine maruz kalmıştır.

<sup>6</sup> Kentlere yüklenen ağır mali külfetler üzerine bkz. Cic. *Flacc.* 32; Cic. *QFr.* 1. 1. 33; Plut. *Sull.* 25. 2-4; Plut. *Luc.* 4; 20. 4; App. *civ.* 1. 102; App. *Mith.* 62; Plin. *nat.* 33. 16; Tac. *Ann.* 4. 56. Bazı kent temsilcileri kısa sürede ödeyecekleri yüksek meblağa çözüm bulmak amacıyla Roma'ya gitmiştir. Bkz. Plut. *Luc.* 20. 5. Temsilcilerin bundan bir sonuç aldıkları bilinmemekle birlikte, görünüşe göre Sulla'nın kendisi yüksek meblağlar karşılığında bazı kentleri mevcut haklarını tamamen kaybetme yükümlülüğünden muaf tutmuştur. Bkz. Cic. *off.* 3. 87. Elde hazır bulunan para Sulla'ya Roma'ya döndüğü esnada büyük avantajlar sağlayacağı için, Cicero'nun para karşılığında bazı kentlerin haklarını koruduğunu belirtmesi bu durumda çok olası bir davranış olarak gözükmektedir. Bununla birlikte mevcut mali tablo, eğer beklediği rakam peşin olarak verilmezse, Sulla'nın kentlere içinde buldukları kötü durumdan dolayı hiç hoşgörü göstermeyebileceğine işaret etmektedir.

<sup>7</sup> App. *Mith.* 62; 63.

<sup>8</sup> Plut. *Luc.* 4. 1; 20.

<sup>9</sup> Plut. *Luc.* 7; 20; App. *Mithr.* 63; Strab. 13. 3. 6.

inşa edilmesi bir yana, kendilerinin karşısında saf tutulduğu zaman söz konusu kentlerin ahalisinin kendi ihtiyaçlarını kendi inşa ettikleri yapılar vasıtasıyla gidermesini dahi hiç umursamadığını açık bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle, Asia Eyaleti'nde yer alan kentler her ne kadar büyük bir ekonomik potansiyele sahip olsalar da, bu dönemde söz konusu kentlerin gelişmemesindeki en önemli unsur yaptıkları tercihlere bağlı olarak Mithradates ve Romalı idareciler tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmaları olmuştur.

Savaş tazminatı olarak Mithradates'ten büyük miktarda maddi kazanç elde eden Sulla<sup>10</sup>, bu parayı Roma'ya götürerek büyük yapılar inşa ettirmiş ve bu şekilde Roma'daki rakiplerine karşı politik bir üstünlük kurmuştur.<sup>11</sup> Bu süreçte, ağır şekilde mağduriyete uğratılan bazı yandaş kentlere ise sınırlı düzeyde katkı yapılmıştır. Roma idaresinden destek gören yerleşimlerden birisi Ilion kentidir. Normalde Roma taraftarı olan kent, MÖ. 85 yılında kapılarını yine Roma adına hareket eden Fimbria<sup>12</sup> yerine Sulla'ya açmak istemesi üzerine Fimbria tarafından yakılıp yıkılmıştır.<sup>13</sup> Sulla kendisine karşı bağlılığının bedelini ağır bir şekilde ödeyen kente hem özgürlük tanımış<sup>14</sup> hem de Fimbria'nın emriyle yakılıp yıkılan yapıların onartılması için önemli girişimlerde bulunmuştur.<sup>15</sup> Kendisinin ne tür yapılar için katkıda bulunduğu dair detaylı bir aktarım yoktur. Bununla birlikte, dini yerlerin onarımı geniş kitleler üzerinde olumlu bir etki yarattığı ve halkın bağlılığını daha da arttırdığı için, öncelik kentteki Athena Tapınağı'na verilmiş olmalıdır. Ne ölçüde gerçekleştiği bilinmemekle birlikte, Sulla mağdur olan kentlerden biri olan Keramos'a savaş sırasında yıkılan tüm yapıların restore edileceği hususunda güvence vermiş ve kentin sahip olduğu alanı genişletmiştir.<sup>16</sup> Romalıların yanında yer almasına bağlı olarak Stratonikeia kentinin de alanı genişletilmiştir. Bu şekilde yeni maddi olanaklar elde eden kentin civarında bulunan Lagina Hekate Tapınağı'nın ihtiyaçlarının belirli bir ölçüde giderilmesi mümkündür. Eyalet içerisinde

<sup>10</sup>Sulla bu savaş sonucunda aldığı tazminat, savaşa başlamadan önce Yunanistan'daki büyük tapınaklardan topladığı süslemeler ve gerek savaş sırasında gerekse de savaş sonrasında Anadolu'daki kentlerden elde ettiği gelirler sayesinde yaşamını yitirdiği sırada Roma'nın en zengin kişisi durumundaydı. Konu üzerine bkz. Plin. *nat.* 33. 134.

<sup>11</sup>Donald Emrys Strong, "The Administration of Public Building in Rome During the Late Republic and Early Empire", *Institute of Classical Studies* 15, 1968, s. 101 vd. Sulla ile iktidar mücadelesi veren Marius taraftarlarının Roma'da parasızlıktan dolayı iyice bunalması ve *senatus*'un askerlere ödeme yapılabilmesi için tapınak hazinesi ile süslemelerini dahi eritip kullanması (Val. Max. 7. 6. 4) bu dönemde Roma'nın da büyük bir mali çöküntü içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Zaten İtalya Savaşı sırasında İtalya'nın neredeyse her tarafında müttefik kentler ayaklandıklarından dolayı mali kaynaklar büyük ölçüde tükenmişti. Bu nedenle Sulla MÖ 88 yılında Mithradates ile yapılacak savaşın komutasına atandığı zaman, savaşta kullanılmasında amacıyla Numa Pompilius tarafından tanrılar için biriktirilen hazinenin bir kısmı satılmıştı. Bkz. App. *Mithr.* 22. Bunun yanında yürüteceği savaş sırasında Roma'dan maddi destek gelmeyeceğinin bilincinde olan Sulla, Anadolu'ya geçmeden önce Yunanistan'da olduğu sırada buradaki ünlü tapınakları yağmalamıştı. Bkz. Plut. *Sull.* 12.

<sup>12</sup>MÖ 86 yılında, Sulla'nın yokluğunda yönetimi Marius ile birlikte ele geçiren Cinna, Sulla Roma'dan ayrıldığı zaman onun yerine savaşın komutasına Flaccus'un atanmasını sağlamıştır. Onun emrinde *quaestor* olarak görev yapan Fimbria ise Flaccus'tan hoşnut olmayan askerlerin yardımıyla onu öldürerek ordunun başına geçmiştir. Konu üzerine bkz. Liv. *perioch.* 82. 4; Strab. 13. 1. 27; Plut. *Luc.* 7. 2; 34. 2; Plut. *Sull.* 23. 6; Diod. 38; App. *Mithr.* 51; 52; Oros. *hist.* 6. 2. 9.

<sup>13</sup>Fimbria Roma ile müttefiklik ilişkisi içerisinde olmasına karşın birçok kenti yağmalamıştır. Kendisinin Ilion kentine verdiği zararlar için bkz. App. *Mithr.* 53; Strab. 13. 1. 27; Oros. *hist.* 6. 2. 11.

<sup>14</sup>Sulla tarafından eyalet dışında özgürlük tanınan diğer yerler ve bölgeler için bkz. App. *Mithr.* 61.

<sup>15</sup>Sulla'nın buradaki yardım faaliyetlerine gerekçe olarak, Yunanlıların gönlünü kazanma amacı ve Roma halkının Troia kökenli oluşu gösterilmektedir. Bkz. Engelbert Winter, *Staatliche Baupolitik und Baufürsorge in den römischen Provinzen des kaiserzeitlichen Kleinasien*, Bonn 1996, s. 16 dn. 100. Ancak Mithradates ile yapılan savaş esnasında kentin kapılarını Fimbria yerine Sulla'ya açmak istemesi ve Fimbria'nın on bir günlük kuşatma ardından kenti ele geçirmesi sonucunda Ilion ahalisini ceza olarak öldürmesi yanında kentin yakılıp yıkılması bunun için daha mantıklı gözükmektedir.

<sup>16</sup>Magie, *age*, s. 235.

olmamasına karşın, kuşatmalar nedeniyle büyük mağduriyet yaşayan müttefik kentlerin<sup>17</sup> ihtiyaçlarının giderildiğine yönelik bir bilgi ise mevcut değildir.

Sulla'nın Anadolu'dan ayrılırken yerine vekil olarak bıraktığı Murena'nın tutumundan dolayı, Roma egemenliği altındaki kentlerin ihtiyaçlarının giderilmesi veya taleplerinin dikkate alınması fazla mümkün gözükmemektedir. Çünkü ününü arttırma arayışı içerisinde bulunan Murena MÖ 85 yılından 81 yılına kadar devam eden görev süresinin neredeyse tamamını dış sorunlarla ilgilenerek geçirirken,<sup>18</sup> diğer bir yetkili isim olan Lucullus ise kralın yanında yer alan kentlerden temin edilmesi gereken paranın toplanması işiyle ilgilenmiştir. Bu esnada kentlerden toplanacak paralar, mali çöküntünün üst düzeyde olduğu Roma'da Sulla'nın otoritesini sağlamlaştırmaya yarayacağı için, Lucullus'a verilen söz konusu bu görev kentlerin sorunlarının giderilmesinden daha fazla önem taşımaktadır. Bu durumda herhangi bir kentte yapı inşası gerçekleştirildiyse veya bir kente mali katkı yapılmışsa bile, bu yardım istisnai bir şekilde ve çok cüzi miktardaki bir destekle gerçekleştirilmiş olmalıdır. Bu esnada Romalıların kendi yanlarında yer alan kentlere yönelik uygulayabilecekleri en olası politika, bu kentlerin savaş sonrasında Roma'nın şimdiye kadar eyaletten alamadığı mali kayıplarını telafi etmekle yükümlü olacak kentlerin dışında tutmaya devam etmeleri ve bunların dost ve müttefik olarak kabul edilerek bazı yükümlülüklerden muaf tutulmalarıdır. Sulla'nın Anadolu'dan ayrılmasından sonraki dönemde borçlarını ödeyemedikleri için kentlerin kamusal yapılarına dahi el konulduğu göz önüne alınırsa,<sup>19</sup> bazı kentlerin sahip oldukları böylesi avantajların önemi çok daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun yanında, kentlerin lehine olabilecek diğer bir düzenleme ise, Romalıların karşısında yer alan yerleşimlerin coğrafi sahaları kısıtlanırken, kendi safında yer alan kentlerin egemenlik alanlarının önemli düzeyde genişletilmesidir. Kentlere yeni mali kaynaklar elde etmelerine olanak veren bu tutum, mevcut kayıplarını daha kısa sürede telafi etmelerini de sağlayacaktır.

Bithynia kralı Nikomedes IV'ün topraklarını MÖ 74 yılında Roma'ya miras bırakmasıyla, Roma Anadolu'daki üçüncü eyaletine sahip olmuştur. Pergamon Krallığı'nın vasiyetinin öğrenilmesinden sonra yapıldığı gibi, görünüşe göre Roma'nın burada da izlediği ilk strateji kraliyet hazinesinin derhal Roma'ya gönderilmesi olmuştur.<sup>20</sup> Bu vasiyet de kolay bir şekilde gerçekleşmemiş ve Bithynia'da krallık iddiasında bulunan bir kişinin kendisinin öz dayısı olarak gösterdiği kral Mithradates'ten talep ettiği yardım çağrısına kralın olumlu karşılık vermesi üzerine Roma Anadolu'da yeni bir büyük savaşa daha başlamak zorunda kalmıştır. Mithradates VI ile başlayan ve kralın ölüm haberinin alındığı MÖ 63 yılına kadar devam eden bu üçüncü savaş sırasında da birçok kent tekrar ya kral ya da Romalılar veya her ikisi tarafından yağmalanmıştır. Daha önce çoğunlukla Asia Eyaleti kentleri büyük boyutlu hasara uğrarken, bu kez Bithynia Bölgesi kentlerinin de çoğunluğu Roma'nın ya da Mithradates'in askeri faaliyetlerinden dolayı önemli düzeyde mali zarara uğramışlardır. Buna karşın, Mithradates VI'nın Lucullus karşısında aldığı yenilgilerin ardından ülkesine geri çekilmesi nedeniyle, bu savaşta en fazla mağduriyeti kralın kendi topraklarındaki kentler yaşamıştır. Ayrıca kralın Roma'ya karşı sürdürdüğü uzun soluklu mücadelede yaşanan insan kayıplarına ve kentlerin başına gelen yıkımların yol açtığı göçe bağlı olarak kendi bölgesindeki

<sup>17</sup> Roma'nın dostu ve müttefiki durumundaki Byzantion ve Nikomedeia ile diğer bazı kentlerin Fimbria tarafından yağmalatılması nedeniyle müttefik yerleşimlerin büyük tahribatlar görmesi bunlara örnektir. Konu üzerine bkz. Diod. 38; 39; App. *Mithr.* 52; 53.

<sup>18</sup> Sulla'nın ve Roma idaresinin tutumundan farklı olarak, kendisinin böyle bir girişimde bulunmasının nedenlerinden biri *consul* seçilmesini kolaylaştırmak olabilir.

<sup>19</sup> Kentlerin bu esnada maruz kaldıkları baskılar ve içine düştükleri kötü durum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Magie, *age*, s. 252 vd.; 414 vd.; Arslan *age*, s. 261 vdd.

<sup>20</sup> Robert Morstein Kallet-Marx, *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.*, Berkeley 1995, s. 301.

yerleşimlerin nüfusu büyük oranda azalmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet Dönemi'nde Roma'nın Anadolu'daki eyalet kentlerine bakış açısını ve onlarla olan ilişkilerinin boyutunu belirleyen en önemli etmen Mithradates VI Eupator olmuştur. Üçüncü savaşa komutan olarak atanan Lucullus, Asia Eyaleti'nde ve Pontos'da Sulla'ya benzer bir politika izlemiş ve savaş sırasında zarar gören bazı kentlere yardım etmiştir. Kendisinin bütün kentleri ilgilendiren en olumlu faaliyeti ise, kentlere büyük zararlar veren vergi mültezimlerinin vergi toplamadaki usulsüzlüklerinin ve keyfi tutumlarının engellenmesi adına önlemler almasıdır.<sup>21</sup> Buna karşın, yürüttüğü savaşın MÖ 68 yılı sonlarında aynı noktaya gelmesi ve vergi mültezimlerine yönelik katı tutumunun Roma'daki düşmanlarını çoğaltması nedeniyle savaşın komutası *senatus*'taki hararetli tartışmaların ardından kendisinden alınarak Pompeius'a verilmiştir.<sup>22</sup>

Sulla'nın faaliyetlerinde olduğu gibi, Lucullus'un girişimleri arasında da kentlerdeki yapı inşasına yönelik doğrudan bir veri bilinmemektedir. Bununla birlikte Lucullus, Asia Eyaleti'nde en fazla mağduriyete uğrayan yerleşimlerden biri olan Kyzikos kentine vergi muafiyeti getirmiştir. Bununla yetinmeyen Lucullus, daha önceki savaş sonrasında diğer yerleşimlere yapıldığı gibi, kenti bağımsız ilan etmiş<sup>23</sup> ve kentin sınırlarını genişletmiştir. Lucullus aynı şekilde gerek yangından çok ciddi şekilde hasar görmesi gerekse de Romalılar tarafından yağmalanması nedeniyle Amisos kentine özel bir önem atfetmiştir. Bu bağlamda kentin hem sınırlarını genişletmiş hem de boyutu bilinmemekle birlikte kentin yeniden imar edilmesine yönelik çalışmalarda bulunmuştur.<sup>24</sup> Bunun yanında Sinope ile birlikte burayı özgür kent durumuna getirmiştir.<sup>25</sup> Buna karşın, Mithradates kraliyet topraklarını bir müddet sonra geri aldığı ve devamında savaşın komutası kendisinden alındığı için Lucullus'un Amisos kentine yapmayı planlandığı mali yardımların başarıya ulaşması mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte Amisos ve Sinope kentlerine tanınan ayrıcalıkların Pompeius tarafından da kabul edilmesi<sup>26</sup> ve bunların MÖ 59 yılında Roma'da onaylanmasıyla, her iki kent kısa süre içerisinde yapılaşma yönünden büyük bir atılım gerçekleştirmiş olmalıdır. Bu nedenle, Romalı yetkililerce kentlere vergi muafiyeti tanındığı veya bir yerleşim özgür kent olarak tanındığı zaman, bu haklar söz konusu yerleşimlere kendilerini mali yönden çok daha kısa sürede toparlama olanağı sağlayacağı için,<sup>27</sup> bu süre zarfında bu tür hakları kazanan kentlerde inşa edilen yapılarda Roma'nın dolaylı katkılarının olduğu kabul edilebilir.

MÖ 67 yılında korsanların ve haydutların konuşlandıkları Kilikia'dan Pompeius tarafından temizlenmesi, Seleukos Krallığı'na MÖ 63 yılında son verilmesi ve Mithradates VI'nın aynı yıl içerisinde ölmesi sonucunda Anadolu'daki mevcut eyaletlerin sınırlarında büyük değişiklikler gerçekleşmiş ve Roma idaresine yeni eyaletler eklenmiştir. Pontos Bölgesi Bithynia ile birleştirilerek tek bir eyalet haline getirilirken Kilikia'nın sınırları da önemli

<sup>21</sup>Bununla birlikte vergi mültezimlerine genel olarak toz kondurmayan Cicero (*leg. Man.* 65; 66; 67) Lucullus'u ve ordusunu kastederek bu sırada Anadolu'daki kentlerin yağmalanmasında Romalı idarecilerinin payı olduğunu belirtmektedir.

<sup>22</sup>*Cic. leg. Man.* 28; 29-32; 33-35; *Liv. perioch.* 100. 1; *Vell.* 2. 33. 1-4; *Plut. Luc.* 35. 7; *Plut. Pomp.* 30. 1-2; 31. 1; *App. Mithr.* 91; 97; *Cass. Dio* 36. 44. 1-4; 52. 13. 2; 52. 17. 3; *Eutr.* 6. 12.

<sup>23</sup>*Strab.* 12. 8. 11. Kent bağımsızlığını MS 24 yılına kadar devam ettirmiştir. Başladıkları Augustus Tapınağı'nı bitirmemeleri ve Romalılara karşı kötü davranmaları nedeniyle o tarihte özgürlükleri elinden alınmıştır. Bkz. *Tac. ann.* 4. 36; *Suet. Tib.* 37.3.

<sup>24</sup>*Plut. Luc.* 19. 5; 32. 4-5; *App. Mithr.* 83; *Memnon.* 45. 3.

<sup>25</sup>*App. Mithr.* 83; *Plut. Luc.* 23. 3; *Magie, age,* s. 342.

<sup>26</sup>Arnold Hugh Martin Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1998, s. 159; Kallet-Marx, *age,* s. 327. Esasında ileri görüşlü Romalı komutanlar genel olarak, kendi karşılarında yer aldıkları için cezalandırmış veya haklarını ellerinden almış olsalar da, kültür düzeyi yüksek önemli kentleri koruma ve kendi yanlarına çekme yoluna gitmişlerdir. Sulla'nın Atina, Pompeius'un Mytilene, Caesar'ın Ephesos ve Herakleia Pontika kentlerine karşı sergilediği yaklaşımda bunu görmek mümkündür.

<sup>27</sup>Krs. *Dion. Chr. orat.* 34. 8.

oranda genişletilmiştir. Pompeius Anadolu'da uzun bir zaman geçirmesine ve birçok faaliyette bulunmasına karşın, istisnai birkaç örnek haricinde kentlerde doğrudan yapı inşa ettirdiğine dair örnek yoktur. Buna karşın Anadolu'da ve başta Syria olmak üzere diğer bölgelerde kentleşmenin gelişmesine yönelik kapsamlı ilk düzenlemeler kendisi tarafından yapılmıştır. Savaşlar nedeniyle Pontos, Palestina, Syria ve Kilikia gibi bölgelerde zarar gören birçok yerleşimi kendi kaderine terk etmemiştir. Bunun yerine kentlerin hem yeniden onarımı için gayret göstermiş<sup>28</sup> hem de bu tür yerlerde kentsel gelişimin ivme kazanması amacıyla nüfusun artırılmasını sağlamıştır.<sup>29</sup> Yaptığı düzenlemelerin *senatus*'ta onaylanması için harcadığı büyük çaba göz önüne alınırsa,<sup>30</sup> düzenleme yaptığı yerlerde kentsel gelişimin devamlılığı adına sergilediği gayretin önemi çok daha iyi anlaşılabilir.

Pompeius'un yeni ele geçirilen yerlerde kentleşmenin gelişimine verdiği önemi açık bir şekilde yansıtan en güzel örnek kral Mithradates VI'nın topraklarında yürüttüğü faaliyetlerdir. Bir ölçüde bölge coğrafyasının da etkisiyle genelde dağınık yerleşim modelinin hâkim olduğu Pontos'ta kentleşmenin gelişmesi amacıyla çok sayıda kent kurmuş ve çeşitli düzenlemeler yapmıştır.<sup>31</sup> Lucullus'un yaptığı düzenlemeleri genellikle iptal etmesine karşın, Amisos ve Sinope kentlerinin statülerine yönelik yaptığı çalışmaları aynı şekilde korumuştur. Daha sonra Caesar tarafından bunların teyit edilmesiyle, en azından M. Antonius zamanına kadar başta bu iki kent olmak üzere bölgedeki diğer yerleşimlerin kendilerini toparlamaları ve gelişmeleri süreklilik kazanmıştır. Kentlere yönelik düzenlemeler yaparken de, cezalandırma anlayışından büyük ölçüde uzak durmuştur. Örneğin Sulla tarafından cezalandırılan ve tüm haklarını kaybeden Mytilene kentine bir ölçüde tarihçi Teophanes sayesinde MÖ 62 yılında haklarını iade etmiştir.<sup>32</sup> Bunun yanında Theophanes, Pompeius'un güvenini kazanması ve onun verdiği destek sayesinde kendi vatanında bazı imar faaliyetlerinde bulunmuştur.<sup>33</sup> Pompeius görünüşe göre, Sulla sonrasında muhtemelen Romalı idarecilerin daha çok kendi zenginliklerini arttırma çabasında olmaları nedeniyle yeterince ilgi gösterilmeyen Iliion'daki Athena Tapınağı'nı da onartmıştır.<sup>34</sup>

Anadolu'da önemli düzenlemeler yapan Sulla, Lucullus ve Pompeius gibi üst düzey komutanlara nazaran Caesar, kentler ve buradaki yerel yönetimlerle daha az ilişkiye sahiptir. Bunun yanında yetki sahibi bir idareci olarak diğerleri içerisinde Anadolu'da en kısa zamanı

<sup>28</sup> App. *Mithr.* 115.

<sup>29</sup> Armenia kralı Tigranes tarafından yağmalanan Kilikia'daki Soloi kentini ayağa kaldırmış ve buraya yeni bir şans tanıdığı korsanlar ile haydutların bazılarını yerleştirmiştir. Bkz. Plut. *Pomp.* 28. 4. Bunun en önemli başka bir örneği dağınık bir yerleşim modeline sahip olan ve savaşlar nedeniyle nüfusu çok azalan Pontos Bölgesi'nde çocukların kentlerdeki nüfus kütüğüne kayıtlarının anne kökenine göre de yapılabilmesinde görülmektedir. Konu üzerine bkz. Plin. *epist.* 10. 114; 10. 115.

<sup>30</sup> Geniş bir coğrafyayı ilgilendiren ve *lex Pompeia* olarak bilinen yasal düzenlemelerinin Roma'da *senatus* tarafından onaylanması girişiminden uzun bir süre sonuç alamaması nedeniyle Pompeius, yaptığı bu önemli düzenlemelerin boşa gitmemesi amacıyla MÖ 60 yılında Caesar ve kendisinin en önemli düşmanlarından biri olan Crassus ile birlikte ilk *tiurvires* yönetimini oluşturmuştur.

<sup>31</sup> Mehmet Oktan, "Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Pontos'ta Yapılan Düzenlemeler", *Anadolu/Anatolia* 34, 2008, s. 52 vdd. Hatta kendi idareleri altında olmayan bir coğrafyada bulunan Mazaka kentinin yeniden ayağa kaldırılmasına katkıda bulunmuştur. Bkz. App. *Mithr.* 115. Ayrıca Syria ve civarında bazı kentler kurması ve bazılarını özgür kılması üzerine bkz. Plut. *Pomp.* 39. 2.

<sup>32</sup> Plut. *Pomp.* 42. 4. Buradaki tiyatrodan etkilenen Pompeius, Roma'da Cassius Dion'un zamanında bile ihtişamını koruyan devasa bir tiyatro inşa ettirmiştir. Bkz. Cass. Dio 39. 24.

<sup>33</sup> Strab. 13. 2. 3. Cicero (*leg. Man.* 39; 41) Pompeius'un savaş yaptığı sırada da, kuşkusuz onun Mithradates ile yapılan savaşa atanmasını sağlamak amacıyla abartılı söylemlerde bulunmuş olmakla birlikte, kısa süre önce Anadolu'da bulunan ordusundaki askerinin yerel halkın huzurunu kaçırmadığını ve Pompeius'un eyaletlilere karşı ılımlı davrandığını belirtmektedir.

<sup>34</sup> Winter, *age*, s. 20. Bunun yanında kendisi tarafından eyalet haline getirilen Syria'daki Antiokheia kentinde bir meclis binası inşa ettirmiştir. Atina'ya ise 50 talanta bağışlamıştır.

kendisi geçirmiştir. Buna karşın, Pompeius gibi Cumhuriyet Dönemi'ndeki diğer idarecilerden farklı hareket eden Caesar, çeşitli reformlar yapmış ve ayırım gözetmeksizin eyalet sakinlerinin haklarını savunmuştur.<sup>35</sup> Suetonius da Caesar'ın eyaletlerde yapı inşasına yönelik yeni bir anlayışı başlattığına dair önemli bilgiler vermektedir. Onun aktarımına göre Caesar *senatus* izni olmaksızın her taraftaki prenslerin ve eyaletlerin bağlılığını kazanmak amacıyla, onları çeşitli hediyelerle ödüllendirmiştir. Bu bağlamda Italia yanında Gallia, Hispania, Asia ve Yunanistan'daki önemli kentleri güzel yapılarla süslediği belirtilmektedir.<sup>36</sup> Bunun yanında kendisinin Aleksandreia, Atina ve Syria'daki Antiokheia gibi önemli kentlerde inşa faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Örneğin, Antiokheia kentinde bir basilika, hamam, tiyatro inşa ettirmiş<sup>37</sup> ve kenti çeşitli yapılarla donatmıştır.<sup>38</sup>

Caesar'ın Anadolu'daki yerleşimlere yönelik farklı bir anlayış içerisinde olduğunu gösteren en önemli tutumu kral Mithradates yanında yer aldığı gerekçesiyle uzun süredir ağır bir cezaya maruz kalan Ephesos kentinin yeniden özgür kılınmasıdır.<sup>39</sup> Bunun yanında Aphrodisias'ın Aphrodite kült merkezine kararnameyle dokunulmazlık sağlamıştır.<sup>40</sup> Bu dokunulmazlık MÖ 39 yılındaki *senatus* kararıyla da onaylanmıştır.<sup>41</sup> Asia Eyaleti'nde kentsel gelişime katkı sağlayabilecek ayrıcalıklar elde eden diğer bir kent Ilium olmuştur. Strabon'a göre Caesar, Ilium kenti ile olan akrabalıkları nedeniyle kente yeni topraklar verme, bağımsızlık tanıma ve vergi muafiyeti gibi önemli ayrıcalıklar tanımıştır.<sup>42</sup> MÖ 47 yılında Zela'da gerçekleşen savaşın hemen sonrasında, bölgede olduğu esnada ordusundaki Romalıları yerleştirdiği Sinope kentini *colonia* haline getirmiştir.<sup>43</sup> Bunların dışında Tarsos kentine bazı ayrıcalıklar tanıırken,<sup>44</sup> muhtemelen Pompeius ile yapılan iç savaş sırasında mağdur olan ve aslında Kilikia'daki Skynta olarak adlandırılmasına karşın daha sonra Romalılar tarafından Kiskos olarak adlandırıldığı iddia edilen bir kentin sorunlarının giderilmesi adına çaba göstermiştir. Kent de görünüşe göre bu ilginin karşılığında Kaisareia veya Diokaisareia adını almıştır.<sup>45</sup>

Caesar'ın kentlere sağladığı diğer bir önemli katkı, Deiotaros gibi bazı müttefik kralların Pompeius'a verdiği destek nedeniyle kendisinin hışmına uğraması hariç tutulursa, iç savaş sırasında ve sonrasında yaşanan olumsuzlukları kentlere çok fazla yansıtılmamasıdır. Ayrıca Roma'nın eyaletlere yaklaşımının Pompeius'tan sonra Caesar tarafından pekiştirilmesi, eyalet

<sup>35</sup>Ronald Syme, *The Roman Revolution*, Oxford 1939, s.52.

<sup>36</sup>Suet. *Iul.* 28. 1. Ayrıca bkz. Winter, *age*, s. 21.

<sup>37</sup>Dietmar Kienast, *Augustus: Prinzeps und Monarch*, Darmstadt 1999, s. 443: Caesar tarafından burada tiyatro yaptırıldığını, *circus*'un yenilendiğini, ancak hamamın Agrippa tarafından yaptırıldığını belirtmektedir.

<sup>38</sup>Caesar'ın eyalet kentlerinde yapı inşası faaliyetleri üzerine bkz. Winter, *age*, s. 21.

<sup>39</sup> Ancak kentin özgürlüğünü Asia'da MÖ. 46-44 yılları arasında vali olarak görev yapan Servilius Vatia Isauricus zamanında da almış olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Halfmann, *age*, s. 23. Caesar ayrıca kentin ödediği ağır vergileri önemli ölçüde yumuşatmıştır. Bkz. App. *civ.* 5. 4.

<sup>40</sup>Birleştirici özelliklerinden veya halklar üzerinde taşıdıkları manevi güçten olsa gerek dini mekânlar tarihin her döneminde bazı devlet adamları tarafından politik güç elde etmek ve halkın güvenini kazanmak amacıyla desteklenmişler ve yardım görmüşlerdir.

<sup>41</sup>Magie, *age*, s. 132.

<sup>42</sup>Strab. 13.1.27.

<sup>43</sup> Strab. 12. 3. 11. Kent bundan sonra Colonia Iulia Felix Sinopensis olarak anılmıştır.

<sup>44</sup>Cass. Dio 47. 26. 2.

<sup>45</sup>Plin. *nat.* 5. 93; Malal. *chron.* 10. 53. Kent görünüşe göre Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Caesar'dan önce de felakete uğramış ve bunun sonrasında Kiskos olarak adlandırılmıştır. Kent gerçekleşen büyük bir deprem ardından kentin ihtiyaçlarının giderilmesi için büyük bir çaba sergileyen imparator Nerva'nın ölümünden sonra ise, ya kentin kurucusuna ya da Nerva tarafından oluşturulan heyete önderlik eden Zarbus isimli bir *senator*'un ismine izafeten Anazarba ya da Anazarbos olarak anılmaya başlamıştır. Konu üzerine bkz. Malal. *chron.* 10. 53. Bununla birlikte Ladislav Zgusta böyle bir *senator* olmadığını belirtirken, Kiskos isminin Anazarba ile ilişkilendirilmesine de şüpheyle yaklaşmaktadır. Bkz. Ladislav Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg 1984, 72 dn. 62 ve 268.



valilerinin tutumuna da yansımış gözükmektedir. MÖ 46-44 yıllarında Asia Eyaleti'ndeki valilik görevi sırasında P. Servilius Vatia Isauricus, bu civarlarda özgürlüğünü tekrar elde eden Ephesos'a önemli yardımlarda bulunmuş ve tiyatro ile stadyum arasında bulunan *stoa*'yı ya onartmış ya da yeniden yaptırmıştır.<sup>46</sup> Eyalet idarecileri MÖ 44 yılında da, doğrudan bir yapı faaliyetinde bulunmamakla birlikte, kent ahalsinin beklentisini karşılayacak ve tapınağın doğal olarak gelirinin artmasını sağlayacak bir girişimde bulunarak Miletos'taki Didyma Apollon tapınağının dokunulmazlık alanını önemli ölçüde genişletmişlerdir.<sup>47</sup> Caesar bu bakımdan, eyaletlerde yapı inşa etme faaliyetini ve eyaletlere bakış açısını çok ileri bir noktaya taşıyan yeğeni Augustus'a da esin kaynağı olmuş olabilir.

MÖ 44 yılında Caesar'ın kendisine çok yakın isimlerden birisi olan Brutus tarafından öldürülmesiyle Roma'da tekrar iç savaş baş göstermiş ve Anadolu'daki kentler açısından yeniden istikrarsız bir süreç başlamıştır. Cumhuriyet rejimini tekrar canlandırma amacıyla olan Brutus ile Cassius'un önyak oldukları bu iç savaşta başarılarının ve gücün önemli bir ayağını para oluşturduğundan dolayı, kendileri özellikle Anadolu'nun kıyısında, ekonomik potansiyeli yüksek olan liman yerleşimlerini yağmalamışlar ve bunların zenginliklerini talan etmişlerdir.<sup>48</sup> Kentler bunların taleplerine zaten karşı koymamakla birlikte, kendilerinden çok yüksek miktarlarda talep edilen meblağları kısa sürede karşılayamadıkları durumda daha fazla tahribata uğramışlardır. Kendilerine yüklenen mali külfeti karşılayamadıklarından dolayı Laodikeia ve Tarsos kentlerinin vatandaşlarının köle haline getirilerek satılacak şekilde cezalandırılması bunun önemli bir örneğidir.<sup>49</sup> Aynı şekilde Lykia Bölgesi'ndeki diğer kentlere gözdağı olması için, bölgenin en büyük yerleşimlerinden biri olan Ksanthos kentinin MÖ 43 yılında Brutus tarafından tahrip edilip yağmalanması<sup>50</sup> tutumlarının anlaşılmasını sağlayan diğer bir önemli örnektir. Bunun sonucunda Ksanthos yanında başta Patara ve Myra olmak üzere Lykia Birliği üyesi olan diğer kentler Roma idaresi altında olmamalarına rağmen, müttefiklik koşulu gereğince<sup>51</sup> kendilerine yaptıkları gemi ve para katkısı yanında daha fazla para yardımı yapmak üzere arayışta bulunmak zorunda kalmışlardır. Brutus ile Cassius önderliğindeki Cumhuriyetçi kesimin başlattıkları savaşı kaybetmeleriyle iç savaş kısa sürede son bulmakla birlikte, Anadolu'daki kentlerin maruz kaldığı istikrarsız durum M. Antonius'un Octavianus ile MÖ 31'de Aktion Burnu açıklarında yaptığı deniz savaşını kaybetmesine kadar devam etmiştir.<sup>52</sup>

MÖ 41 yılında M. Antonius Lykia Bölgesi'nden Brutus'a teslim edilmek üzere toplanan 150 *talanta* tutarındaki miktarı kendi üzerine almamıştır. Muhtemelen bu meblağı almaması ve birliğe bu sırada tanıdığı diğer olası bazı ayrıcalıklar karşılığında, Brutus tarafından harap edilen Ksanthos kentinin yeniden inşa edilmesine dair Lykia Birliği nezdinde girişimlerde

<sup>46</sup>Helmut Halfmann, *Staedtebau und Bauherren im Römischen Kleinasien: Ein Vergleich Zwischen Pergamon und Ephesos*, Tübingen 2001, s. 22 vd.

<sup>47</sup>Peter Herrmann, *Kleinasien im Spiegel epigraphischer Zeugnisse: Ausgewählte kleine Schriften*, Berlin 2016, s. 430.

<sup>48</sup>Bunlardan biri de Ephesos kentidir. Antonius kendilerinden talep edilen yüksek meblağı ödemeye karşı koymayarak kendilerine büyük iyiliği dokunan Caesar'ın hatrasına saygısızlık ettiklerini belirtmiştir. Bkz. App. civ. 5. 4.

<sup>49</sup>App. civ. 4. 64; 5. 7.

<sup>50</sup>App. civ. 4. 76-82; Cass. Dio 47.34. Ksanthos'a olan düşmanlığı nedeniyle Oinoandalılar, Brutus'a kenti kuşatılabileceği yolu göstermiştir. Laodikeia ve Tarsos kentlerinin vatandaşlarının köle olarak satılacak şekilde cezalandırılması da Brutus ile Cassius'un tutumunun anlaşılması açısından önemlidir. Brutus'un adamlarının Anadolu'dan para toplaması üzerine ayrıca bkz. Cic. fam. 12. 14. 1.

<sup>51</sup>Brutus ile Cassius Smyrna'da yaptıkları değerlendirme sonrasında MÖ. 42 yılı baharında Brutus Lykia'yı istila etmiştir. Bkz. Vell. 2. 76; Cass. Dio 47. 34.

<sup>52</sup>İç savaş ve M. Antonius zamanında Anadolu'nun maruz kaldığı olumsuz durum üzerine bkz. Barbara Levick, "Greece and Asia Minor", *The Cambridge Ancient History* XI, 2007, s. 645 vd.

bulunmuştur.<sup>53</sup> Kentin yeniden imar edilmesi amacıyla bir teşebbüste bulunduğu dile getirilmesine karşın, arkeolojik verilere göre büyük bir yıkımın izlerinin takip edilemediği belirtilen kentte M. Antonius'un kenti yeniden inşa ettirmeye yönelik bir girişiminin olmadığı da düşünülmektedir.<sup>54</sup> Antonius'un bir yerleşime katkı sağladığı yönünde değerlendirilebilecek diğer bir örnek Ephesos kentinden bilinmektedir. Kendisi ziyaret ettiği Artemis Tapınağı'nın alanını genişletmiş ve tanrıçaya adaklar sunmuştur. Bu sırada doğal olarak tapınağın gelişimi için diğer bazı katkılarda daha bulunmuş olmalıdır.<sup>55</sup> M. Antonius görünüşe göre yine bu sıralarda iç savaş sırasında Caesar'ın hatırasına sadık kalan ve Brutus ile Cassius'a cephe aldığı için kendisine yüklenen yüksek mali tutarı karşılayamadığından dolayı vatandaşlarının köle haline getirilip satıldığı Tarsos ve Laodikeia kentlerini özgür kent statüsüne getirerek bunları vergiden muaf tutmuştur.<sup>56</sup> Bu şekilde çok ağır bir mağduriyet yaşayan bu kentlerin önemli bir mali birikim elde etmesini sağlamıştır. Tarsos yerleşiminde ayrıca MÖ 40 yılından sonraki bir dönemde *gymnasion* görevlisi atamış ve atadığı görevli tarafından *gymnasion* giderleri için kullanılmak üzere bir bütçe ayırmıştır.<sup>57</sup> Bununla birlikte Tarsos kentindeki *gymnasion* için sağlanan destek hariç tutulursa, MÖ 40 yılındaki son paylaşımından MÖ 31 yılına kadar geçen sürede M. Antonius'un kendi kontrolünde bulunan Anadolu'daki kentlerde yapı inşasında veya yerleşimlere mali yardımda bulunduğu dair bir antik aktarım veya somut bir veri bilinmemektedir.

M. Antonius bazı yerleşimlere yönelik bu gibi olumlu katkıları yanında, görünüşe göre bu süre zarfında tamamen keyfiyeti doğrultusunda bir idare anlayışında bulunmayı da başlatmıştır. Kendisi görünüşe göre bu sıralarda, Brutus ve Cassius'un topladığı paralar nedeniyle zaten mali sıkıntı içerisine düşen Asia'daki kentlerden kısa sürede teslim edilmek üzere yüksek meblağlar içeren toplu vergi verilmesini talep ederek yerleşimleri oldukça güç durumda bırakmıştır.<sup>58</sup> Bunun yanında MÖ 40 yılında doğu topraklarının kendisine kalması yönünde uğraş verdiği esnada<sup>59</sup>, bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Parthia güçleri MÖ 40/39 yıllarında Asia Eyaleti içlerine kadar uzanan bir istila hareketinde bulunmuşlardır.<sup>60</sup> Bunun sonucunda bazı kentler tekrar güç bir durumda kalmış ve kentlerin gelişim göstermeleri yeniden yara almıştır. Kleopatra'ya olan aşkı nedeniyle Anadolu'daki kentlerin tapınaklarından aldığı süslemeleri ve Roma'ya ait geniş bir alanı kapsayan birçok

<sup>53</sup>App. civ. 5. 7. M. Antonius'un Lykia Birliği'ni, Brutus tarafından talep edilen 150 *talanta*'lık cezadan muaf tutması üzerine bkz. Magie, *age*, s. 528 vd. Ancak yapılan bu girişimlerin sonucu tam olarak bilinmemektedir.

<sup>54</sup>Jacquesdes Courtils – Lavrence Cavalier, "The City of Xanthos from Archaic to Byzantine Times" *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, ed. David Parrish, Portsmouth 2001, s. 159. Bunun yanında yazılı kaynaklarda bahsedilmesine karşın Caesar'a adanan bir tapınağın inşasına dair de bir verinin olmadığı belirtilmektedir. Bu bağlamda Caesar'a tapınının Ksanthos yerine Letoon'daki Leto Tapınağı'nda yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir.

<sup>55</sup> M. Antonius, Mithradates tarafından genişletilen tapınağın sığınma alanını iki katına çıkarmıştır. Bkz. Strab. 14. 1. 23. Bu düzenleme açık bir şekilde tapınak için yeni gelir alanları yaratmış olmalıdır. Adaklar sunması üzerine bkz. App. civ. 5. 4.

<sup>56</sup>App. civ. 4. 64; 5. 7; Cass. Dio 47. 31. 4. Ayrıca bkz. Dion. Chr. *orat.* 34. 7-8.

<sup>57</sup>Strab. 14. 5. 14.

<sup>58</sup>Plut. *Ant.* 24. 5-6. Stephen Mitchell, *Anatolia I: Land, Men and Gods in Asia Minor, The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*, Oxford 1993, s. 37. Ayrıca krş. Magie, *age*, s. 426.

<sup>59</sup>MÖ 40 yılında Octavianus, Lepidus ve kendisi arasında yapılan Brundisium Anlaşması uyarınca Octavianus Ionion Denizi'nin batısında kalan eyaletleri alırken, M. Antonius ise denizin doğusunda kalan eyaletleri almıştır. Lepidus'a ise Africa Eyaleti bırakılmıştır. Anlaşma için bkz. Plut. *Ant.* 30; Cass. Dio 48. 28. 4; App. civ. 5. 65; 5. 72; Liv. *perioch.* 125. 1; Suet. *Aug.* 13. 3. Iosephus (*ant. Jud.* 15. 10. 2). Augustus tarafından MÖ 23 yılında doğuya gönderilen M. Agrippa'nın sorumluluk alanının da Ionion Denizi'nin doğusunda kalan bölgeler olduğunu yazmaktadır. Bunun yanında imparator Diocletianus tarafından getirilen yeni yönetim modelinde de, doğu ve batı bölgelerinin ayırımında aynı coğrafi sınır temel alınmıştır.

<sup>60</sup>Strab. 12. 8. 9; 14. 2. 24; Tac. *Ann.* 3. 62; Plut. *Ant.* 30. 2; App. civ. 5. 65; Cass. Dio 48. 26. 3-5.

bölgeyi ona hediye eden Antonius<sup>61</sup>, sadece kendisini hoşnut ettikleri gerekçesiyle sıradan şahısları da memnun etmekten geri durmamıştır.<sup>62</sup> Hiçbir planlama yapmadan, daha önceden Roma'ya bağlanmış birçok bölge ile kenti, sadece duyduğu aşka izafeten ve çeşitli menfaatler karşılığında yerel yönetimlere<sup>63</sup> hediye etmesi ise doğal olarak yerleşimlerin kentsel gelişimini etkilemiş olmalıdır. Buna karşın Kleopatra merkezli izlediği politika nedeniyle kendi sonunu da hazırlamıştır.

### Sonuç

Roma'da Cumhuriyet Dönemi'nin son yüzyılı en çalkantılı dönemdir ve çoğu kez şahısların iktidar mücadelesine şahit olmuştur. Bunun yanında makamlara seçilmede sınıfsal ayırım birkaç yüzyıl önce görünüşte ortadan kalkmış olmasına rağmen, MÖ birinci yüzyıldaki *consul* seçimleri sırasında dahi, kendi çabasıyla belli bir noktaya gelen ünlü simaların kökenleri sorgulanmış ve mensubu oldukları sınıf rakip adaylar tarafından küçümsenerek propaganda aracı haline getirilmiştir. Bu dönemde haliyle, Roma'nın egemenliği altındaki eyaletlerin Roma'nın bir parçası olduğu düşüncesi henüz oluşmamıştır. Bunun yanında, yerleşimlerde sağlanan huzur ortamının Romalıların kendilerine de huzur getireceği anlayışı henüz kavranamamıştır. Buna bağlı olarak askeri seferler vasıtasıyla büyük ün kazanmış komutanlar gibi kendilerine ün arayışında bulunan hırs sahibi başka idareciler, eyaletlerde ve komşularında kendilerinin aleyhine olabilecek bir sorun ortaya çıktığı zaman, bunun barışçıl yollardan çözümlenmesini sağlamak yerine bunu kendilerinin rüşvetlerini ispatlamak açısından bir fırsat olarak görmüşlerdir. Eyaletleri kendilerinin zenginleşmesi için bir fırsat olarak gören idarecilerin kentlerde sergilediği kötü yönetimler de çoğunlukla cezasız kalmıştır. Yerleşimlerin maruz kaldıkları kötü yönetime gösterdikleri tepkiye Roma'nın çok daha katı bir şekilde karşılık vermesi ise farklı sorunları beraberinde getirmiş ve özellikle Anadolu'daki yerleşimler bu dönemde belirli aralıklarla istilaya ve talana maruz kalmışlardır. Bu durum kaçınılmaz olarak Roma'nın bu dönemde eyalet kentlerindeki yapı inşası faaliyetlerine de yansımıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu'daki kentlerin mevcut durumuna bakıldığı zaman, söz konusu coğrafyadaki yerleşimlerin kalkınmasına olanak sağlayabilecek yardımların büyük ölçüde *imperium* yetkisine sahip Sulla, Lucullus, Pompeius ve Caesar gibi idarecilerin Anadolu'da buldukları süre zarfında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu idareciler olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak mevcut savaş ortamı nedeniyle Anadolu'ya geldiklerinden dolayı, bu dönemde kentlere yapılan yardımların veya istisnai onarım faaliyetlerinin temelinde savaşlar ve istilalar neticesinde yaşanan mağduriyet yatmaktadır. Doğal olarak bu katkılardan ise Romalıların müttefiki ya da yandaşı olan yerleşimler yararlanmışlardır. Bununla birlikte, günlük yaşamlarını oldukça olumsuz biçimde etkileyecek düzeyde hasara uğramış olsalar da, Romalıların yandaşı olan kentlerin tamamına anılan bu yardım yapılmamıştır. Çünkü *imperium* yetkisine sahip söz konusu komutanlar, görevleri sırasında yürüttükleri askeri harekâtın ilgili yerleşimlerde yarattığı tahribata bizzat şahit

<sup>61</sup> Aug. *RG.* 24. 1. Ayrıca bkz. Cass. Dio 51. 17. 6. Kleopatra'ya verdiği topraklar üzerine bkz. Plut. *Ant.* 36. 2; 54. 4-6. Bunun yanında kendisinin Pergamon kentinin zengin kütüphanesini, Kleopatra'nın yönettiği Ptolemaios Krallığı'nın başkenti Aleksandria kentine taşımış olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Wolfgang Radt, *Pergamon: Geschichte und Bauten einer antiken Metropole*, Darmstadt 1999, s. 40 vdd.

<sup>62</sup> Özellikle yerleşimlerdeki varlıklı kimseleri hedef alan M. Antonius'un keyfiyete yönelik tutumunu yansıtan iyi bir örnek olarak, kendisine lezzetli bir yemek yapan bir aşçıya Magnesialı bir adamın evini vermesi ve çalgıcılar ile oyuncuların kendisini memnun etmeleri nedeniyle onlara bir lütf olarak Priene kentinde ikamet etme olanağı sağlaması gösterilebilir. Plut. *Ant.* 24. 4; 57. 1.

<sup>63</sup> M. Antonius'un Anadolu'daki eyaletlerde ve bölgelerde yaptığı düzenlemeler için bkz. Magie, *age*, s. 433 vdd.; Christopher Pelling, "The Triumviral Period", *The Cambridge Ancient History* 2006, s. 10 vd. ayrıca s. 28 vdd.

olmamışlarsa ya da bölgede buldukları esnada ellerinde olanak varken buralara yardımda bulunmamışlarsa, Roma'ya döndükten sonra onlara destek sunma olanağına hiç sahip olmamaktaydılar. Çünkü bu kişiler mağduriyetin gerçekleştiği bölgedeki görevlerini bitirir bitirmez daha farklı sorumluluklar üstlenebilmekteydiler. Böylelikle, söz konusu yerleşimlerin ihtiyaçlarını untabilmekteydiler veya görevleri sırasında olağanüstü yetkilere sahip olmalarına rağmen sonradan sıradan kişiler konumuna geçebilmekteydiler. Sulla, Pompeius ve Caesar gibi kudretli idarecilerin kendi gelecekleri bağlamında benimsedikleri genel tutum da eyaletlerden elde ettikleri büyük miktardaki paraları Roma'da devasa yapıların inşası için kullanmak olmuştur. Savaş zamanı dışında görev yapan sıradan valiler ise, nitelikli bir idareci olmak yerine eyaletleri zenginlik kaynağı olarak gördüklerinden dolayı böyle bir tutum içerisine neredeyse hiç girmemişlerdir. Bu durumda Roma'nın Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu'da himayeleri altında bulunan kentlere yardım etmemesinde hem Roma'daki yönetim sisteminin hem de Roma'nın içinde bulunduğu siyasi ortamın büyük bir etkisinin olduğu gözükmektedir. Bu nedenle Anadolu'daki kentlere yapılan mali yardımların, çeşitli düzeyde katkıların ve az sayıdaki inşa faaliyetlerinin zamanlaması ile türleri dikkate alındığında, *Principatus* Dönemi'nde bazı imparatorların kısmen böyle bir tutumu olsa da, Cumhuriyet Dönemi'nde kentlerde bir yapı politikasının izlenmesi Roma'nın bu dönemde ortaya koyduğu yönetim anlayışı nedeniyle mümkün değildir.

### Kaynakça

#### Antik Kaynak Edisyonları

- App. *civ.* (= Appianus, *bella civilia*), Kullanılan Metin ve Çeviri: H. White, Appian's Roman History, with an English translation I-IV, 1912-1913 (The Loeb Classical Library).
- App. *Mithr.* (= Appianus, *Mithridateios*), Kullanılan Metin ve Çeviri: H. White, Appian's Roman History, with an English translation I-IV, 1912-1913 (The Loeb Classical Library).
- Aug. *RG.* (= Augustus, *Res Gestae Divi Augusti*), Kullanılan Metin ve Çeviri: A. E. Cooley, *Res Gestae Divi Augusti, Text, Translation and Commentary*, 2009.
- Cass. Dio (= Cassius Dio, *Rhomaika*), Kullanılan Metin ve Çeviri: E. Carry, Roman History, with an English translation I-IX, 1914-1927 (The Loeb Classical Library).
- Cic. *fam.* (= Cicero, *Epistulae ad Familiares*), Kullanılan Metin ve Çeviri: D. R. S. Bailey, Cicero, Letters to Friends Volume III, 2001 (The Loeb Classical Library).
- Cic. *Flacc.* (= Cicero, *Oratio pro Flacco*), Kullanılan Metin ve Çeviri: L. E. Lord, The Speech in Defence of Lucius Flaccus, with an English Translation, 1964 (The Loeb Classical Library).
- Cic. *leg. Man.* (= Cicero, pro Manilia veya *Oratio de Imperio Cn. Pompei*), Kullanılan Metin ve Çeviriler: H. G. Hodge, The Speech on the Appointment of Gnaeus Pompeius, with an English Translation, 1927 (The Loeb Classical Library). Ü. F. Telatar, Marcus Tullius Cicero, Pompeius'un Yetkisi Hakkında, 2002.
- Cic. *off.* (= Cicero, *de Officiis*), Kullanılan Metin ve Çeviriler: W. Miller, On Duties, 1913 (The Loeb Classical Library). C. C. Çevik, Cicero: Yükümlülükler Üzerine 2016.

- Cic. *QFr.* (= Cicero, *Epistulae ad Quintum fratrem*), Kullanılan Metin ve Çeviri: Cicero, Letter to Quintus and Brutus, Letter Fragments, Letter to Octavian, Invectives, Handbook of Electioneering, 2002 (The Loeb Classical Library).
- Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historike*), Kullanılan Metin ve Çeviri: R. M. Geer, Diodorus of Sicily with an English translation 1947 (The Loeb Classical Library).
- Dion. Chr. *orat.* (= Dionysos Chrysostomos, *Orationes*), Kullanılan Metin ve Çeviri: W. Cohoon – H. L. Crosby, Dio Chrysostom, with an English Translation, 1932-1953, (The Loeb Classical Library).
- Eutr. (= Eutropius, *Breviarum ab urbe condita*), Kullanılan Metin ve Çeviri: H. W. Bird, The *Breviarum ab Urbe Condita* of Eutropius, translated with an introduction and commentary, 1993.
- Ioseph. *Ant. Iud.* (= Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Iudaicae*), Kullanılan Metin ve Çeviri: H. St. J. Thackeray, The Jewish Antiquities with an English Translation IV-IX, 1930-1939 (The Loeb Classical Library).
- Liv. *perioch.* (= Livius, *ab urbe condita librorum periochae*), Kullanılan Metin ve Çeviri: A. C. Schlesinger, Livy, from the founding of the city, with an English translation, 1967, (The Loeb Classical Library).
- Malal. *chron.* (= Malalas, *Chronographia*), Kullanılan Metin ve Çeviri, L. Dindorf (ed.), I. Malalas, *Chronographia*, *Corpus Scriptorum Byzantinae Historiae*, Bonn 1831.
- Memnon (= Memnon), Kullanılan Metin ve Çeviri: C. Müller, Memnon with an English translation, *FGrHist.* III 536, 1853.
- Oros. *hist.* (= Orosius, *Historiarum adversus paganos libri VII*), Kullanılan Metin ve Çeviri: I. W. Raymond, Seven Books of History Against the Pagans, translated with Introduction and Notes, 1936.
- Plin. *nat.* (= C. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*), Kullanılan Metin ve Çeviri: H. R. Rackham – W. H. S. Jones – D. E. Eichholz, Pliny Natural History, with an English Translation I-X, 1938-1971 (The Loeb Classical Library).
- Plin. *epist.* (= C. Plinius Caecilius Secundus Minor, *Epistulae X*), Kullanılan Metin ve Çeviri: Ç. Dürüşken – E. Özbayoğlu, Genç Plinius'un Anadolu Mektupları, İstanbul 2001.
- Plut. *Ant.* (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Antonius*), Kullanılan Metin ve Çeviri: B. Perrin, Plutarch's Lives, with an English translation I-IX, 1959 (The Loeb Classical Library).
- Plut. *Luc.* (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Lucullus*), Kullanılan Metin ve Çeviri: B. Perrin, Plutarch's Lives, with an English translation I-IX, 1959 (The Loeb Classical Library).
- Plut. *Pomp.* (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Pompeius*), Kullanılan Metin ve Çeviri: B. Perrin, Plutarch's Lives, with an English translation I-IX, 1959 (The Loeb Classical Library). N. Tüner-Önen, Plutarkhos (Bioi Paralleloi) Agesilaos & Pompeius, Giriş, Değerlendirme ve Açıklayıcı Notlar, 2015.

- Plut. *Sull.* (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Sulla*), Kullanılan Metin ve Çeviri: B. Perrin, Plutarch's Lives, with an English translation I-IX, 1959 (The Loeb Classical Library).
- Plut. *Tib. Gracch.* (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Tiberius Gracchus*), Kullanılan Metin ve Çeviri: B. Perrin, Plutarch's Lives, with an English translation I-IX, 1959 (The Loeb Classical Library).
- Sall. *hist.* (= Sallustius, *Historiae*), Kullanılan Metin ve Çeviri: J. C. Rolfe, Sallust with an English translation, 1955 (The Loeb Classical Library).
- Strab. (= Strabon, *Geographika*), Kullanılan Metin ve Çeviriler: H. L. Jones, The Geography of Strabo with an English translation, 1917-1932 (The Loeb Classical Library). A. Pekman, Strabon, Coğrafya, İstanbul 2000.
- Suet. *Aug.* (= Suetonius, *de Vitae Caesarum, Augustus*), Kullanılan Metin ve Çeviri: J. C. Rolfe, The Lives of the Caesars I-II, 1951 (The Loeb Classical Library).
- Suet. *Tib.* (= Suetonius, *de Vitae Caesarum, Tiberius*), Kullanılan Metin ve Çeviri: J. C. Rolfe, The Lives of the Caesars I-II, 1951 (The Loeb Classical Library).
- Suet. *Iul.* (= Suetonius, *de Vitae Caesarum, Divus Iulius*), Kullanılan Metin ve Çeviri: J. C. Rolfe, The Lives of the Caesars I-II, 1951 (The Loeb Classical Library).
- Tac. *Ann.* (= Tacitus, *Annales*), Kullanılan Metin ve Çeviri: J. Jackson, The Annals with an English translation, 1969 (The Loeb Classical Library).
- Val. Max. (= Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia absoluti, ambusiti, dammati, externi*), Kullanılan Metin ve Çeviri: W. M. Bloomer, Valerius Maximus and the rhetoric of the new nobility, 1992.
- Vell. (= Velleius Paterculus, *Historia Romana*), Kullanılan Metin ve Çeviri: F. Shipley, Roman History with an English translation, 1924 (The Loeb Classical Library).

#### Kaynaklar

- ARSLAN, Murat, *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul 2007.
- DES COURTILS, Jacques – CAVALIER, Laurence, "The City of Xanthos from Archaic to Byzantine Times", *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, ed. David Parrish, Portsmouth 2001
- DIETMAR, Kienast, *Augustus: Prinzeps und Monarch*, Darmstadt 1999.
- HALFMANN, Helmut, *Staedtebau und Bauherren im Römischen Kleinasien: Ein Vergleich Zwischen Pergamon und Ephesos*, Tübingen 2001
- HERRMANN, Peter, *Kleinasien im Spiegel Epigraphischer Zeugnisse: Ausgewaehlte kleine Schriften*, Berlin 2016.
- JONES, Arnold Hugh Martin, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1998.
- KALLET-MARX, Robert Morstein, *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.*, Berkeley 1995
- LEVICK, Barbara, "Greece and Asia Minor", *The Cambridge Ancient History XI*, 2007, 604-635.

- MAGIE, David, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ, I II*, Princeton 1950.
- MITCHELL, Stephen, *Anatolia I: Land, Men and Gods in Asia Minor, The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*, Oxford 1993.
- OKTAN, Mehmet, "Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Pontos'ta Yapılan Düzenlemeler", *Anadolu/Anatolia* 34, 2008, 47-75.
- PELLING, Christopher, "The Triumviral Period", *The Cambridge Ancient History X*, 2006, 1-70.
- RADT, Wolfgang, *Pergamon: Geschichte und Bauten einer antiken Metropole*, Darmstadt 1999.
- STRONG, Donald Emrys, "The Administration of Public Building in Rome During the Late Republic and Early Empire", *Institute of Classical Studies* 15, 1968, 97-109.
- SYME, Ronald, *The Roman Revolution*, Oxford 1939.
- WINTER, Engelbert, *Staatliche Baupolitik und Baufürsorge in den römischen Provinzen des kaiserzeitlichen Kleinasien*, Bonn 1996.
- ZGUSTA, Ladislav, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg 1984